

E.A.PONING G'OYAVIY VA ESTETIK TAMOYILLARI TA'SIRIDA FRANSUZ SIMVOLIZMINING SHAKLLANISHI

Alqarov Nazarbek Alisher og'li
Magistr JDPU

Annotatsiya: Maqolamizda E.A.Poning estetik kontsepsiyasida romantizmning asosiy xarakterli xususiyatlari aks ettirilgan. Ushbu yo'nalishning shubhasiz ta'siri bilan E.Po o'zining chuqur bilimga egaligi va mukammalligi bilan yozuvchining hayoti davomida sodir bo'lgan muxlislar va izdoshlarni jalb qilishga qodir bo'lgan san'atga o'zining to'liq nuqtai nazarini shakllantirdi.

Tayanch so'zlar: estetik kontsepsiya, allegoriya, metafora, klassitsizm davrida, ratsionalistik.

Frantsuz shoiri Charlz Bodler amerikalik hamkasbining asarlarini pul topish uchun tarjima qilishni boshlagan va uning ishiga chuqur kirib borgan. U frantsuz tiliga tarjima qilgan Amerika romantikasi asarlari to'plamining muqaddimasida Sh.Bodler Poning asarlari va maqolalarini o'qib bo'lgach, u o'zining san'at haqidagi g'oyalarining Edgar Poning estetik kontsepsiyasi bilan uyg'unligidan hayratda qolganini yozgan.¹

Bodler tufayli Poning rad etilgan shoir, iqtidorli azob chekayotgan obrazi o'quvchilar ongida mustahkamlanib bormoqda. Bu tasvir boshqa frantsuz yozuvchilari uchun kalit bo'ladi: P.Verlen, A.Rimbaud, S.Mallarme, J.K.Guismans, O.Villier de Lil-Adana, P.Valeri. Agar frantsuz shoirlari va yevropalik kitobxonlar Edgar Poni johil olomon tomonidan azoblangan shahid va daho deb bilishgan bo'lsa, unda Amerika jamoatchiligi uning nomaqbul xatti-harakatlaridan g'azablanib, shoirni aqldan ozgan, zaif va axloqsiz odam deb hisoblashgan. Sh.Bodler va Poning zamondoshlari amerikalik yozuvchi Rufus Grisvoldning maktubi bilan adashtirdilar, unda u shoir tarjimai holining o'z versiyasini bayon qildi.² Po bu odamga ishonib, uni ijrochi etib tayinlaganligi katta xato deb hisoblanishi mumkin. U apriori o'quvchilarning ishonchini qozondi, chunki shoirning o'zi unga ijodiy merosini tasarruf etish huquqini berdi. Grisvold shoirning shaxsiyati haqidagi maqolasida uning hayoti va xatti-harakatlarini shunday tasvirlaganki, Po asarlarida tasvirlangan barcha g'alati va patologiyalar o'ziga xos shaxsning ajralmas tarkibiy qismlari sifatida prognoz qilinishni boshladi. Bu tarjimai hol faktlarining noto'g'ri talqini. Dasturiy ta'minot biografik vakillar uchun keyingi

¹ Бодлер Ш. Жизнь и творчество Эдгара По // Искусственный рай / сост. М. Осадченко. - М., 1997. - С. 27.

² См. подробнее об истории с фальсификацией Грисволдом фактов творческой и жизненной биографии Э. По: Campbell'K. The Poe - Griswold Controversy // Op. cit. - P. 63 - 98.

sabab bo'lib xizmat qiladi, psixologik (psixoanalitik) maktablarni aniqlash - uning mavjud va mavjud bo'lmagan illatlari va psixopatologiyalari. Bu muallifning shaxsiy fazilatlari bilan asarlarning o'ziga xosligini tushuntirishdan iborat bo'lgan xato, Amerika romantikasi ijodini o'rganishga anti-ilmiy yondashuvni oldindan belgilab qo'ydi. Shuning uchun, uning hayoti faktlarini poetikasining o'ziga xos ko'rinishlari bilan taqqoslashda ehtiyotkorlik va mo'tadillik zarur. Yu. N. Tynyanov shoirning hayotiy sharoitlari uning ishini buzilgan idrokiga qanchalik ta'sir qilishi mumkinligi haqida yozgan: "sayohatchi va shoirning hayoti qanchalik g'alati va hayratlanarli bo'lmasin, uning o'limi qanchalik dahshatli bo'lmasin, tarjimai holi uning she'riyatiga bosim o'tkazmasligi kerak. Uning tarjimai holi bilan odamdan qutulishning hojati yo'q". Po ijodini uning tarjimai holi faktlari prizmasidan shunga o'xshash idrok etish, asosan, uning asarlariga, hatto uning izdoshlari - fransuz va rus simvolizmining vakillari orasida ham yorqin, ammo baribir xafa bo'lgan ong mahsuli sifatida munosabatni oldindan belgilab qo'ydi.

Charl Bodler, Teofil Go'te, Stefan Mallarme, Pol Verlayn va Artur Rimbod frantsuz simvolistlari (R. gil, A. Samen, J. Laforgue) va ulardan keyin usul va tanqidning qolgan tarafdorlari (T. Vizeva, P. Valeri) simvolizmning ajdodlari deb kelinadi. Avvalo, ushbu shoirlarning ijodi asosida simvolizm vakillari simvolizmning asosiy xususiyatlarini usul sifatida ajratib ko'rsatishdi (Jan Moreas. "Adabiy manifest. Simvolizm", 1886).

Symbolistlar, romantizm vakillaridan so'ng, ramzni asosiy badiiy vosita sifatida ilgari surdilar, uni allegoriya va metafora bilan taqqosladilar. San'atdagi ramz "universal estetik kategoriya bo'lib, u bir tomondan badiiy obrazning qo'shni toifalari bilan, boshqa tomondan belgi va allegoriya bilan taqqoslash orqali namoyon bo'ladi".³

Ramz nazariyasining paydo bo'lishining zaruriy shartlarini Platonning asarlarida topish mumkin, neoplatonistlar, xususan, Plotinus o'rtasida yanada chuqurroq rivojlanish sodir bo'ladi. Ramz tushunchasi juda qadimiy, Platon birinchi bo'lib ramzning falsafiy talqinini bergan. Ilgari, ramz o'z funksiyalarida allegoriyaga to'g'ri kelgan, neoplatonistlar ramzning oqilona, mantiqiy talqini haqida bahslashadilar. Uyg'onish davrida ramzni intuitiv idrok etish yanada ustunlik qildi. Barokko va klassitsizm davrida, ratsionalistik tafakkur ustunlik qilganda, allegoriyaga qiziqish yana paydo bo'ldi.⁴

Romantizm davri nazariyotchilari g'oya va obrazning organik o'ziga xosligi sifatida allegoriyaga ramz tushunchasiga qarshi chiqdilar. Simvolizmning adabiyotda badiiy-estetik yo'nalish sifatida shakllanishi uchun zamin aynan romantizm davri

³ Аверинцев С.С. Символ // Литературная энциклопедия терминов и понятий. - С. 976.

⁴ Шеллинг В.Ф. Философия искусства. - М., 1999. - С. 114.

mutafakkirlari tomonidan, ko'proq darajada I.V.Gyote, F.V.Shelling, A.Shlegel va I.Kant tomonidan o'rganilgan.

Simvolizmning adabiy nazariyasi ramzni imo-ishoralar va takliflar tilida so'zlab bo'lmaydigan, oddiy so'zni etkazish mumkin bo'lmagan narsa sifatida izohlaydi (ontologik bilish jarayonida odam va yuqori sohalar o'rtasidagi vositachining funksiyalarini ramzga bog'lashdan tashqari, simvolistlar, xususan, R.Vagnerdan kelib chiqqan an'analarga asoslanib, yangi so'zda ko'rilgan). Estetika nafaqat badiiy oqim, balki jamiyatni qayta qurish yo'lidir. Bunday his-tuyg'ular rus simvolizmiga juda xos bo'lgan.⁵ Ramziylik vakillarida ramzning mohiyatini talqin qilish ko'p jihatdan E.Poning estetik kontseptsiyasida "ramz" tushunchasini tushunishga to'g'ri keladi, u allegoriyadan foydalanish, ramzdan foydalanishdan farqli o'laroq, badiiy matnni idrok etishni aniq mantiqiy ramkalar bilan cheklaydi va unga kiritilgan ma'nolarning ko'p qatlamli tuzilishini bekor qilishga yordam beradi.⁶ Estetik nazariyaning shakllantiruvchi jihatlaridan biri bo'lgan Amerika romantikasi, biz ta'kidlaganimizdek, noaniqlik printsipligiga to'g'ri kelib, ijodda allegoriyadan foydalanish, uning shakliga aniq bo'linishi va uning orqasida aniq, aniq belgilangan tarkib badiiy jihatdan asossizdek edi. Birinchi navbatda she'riy asarlarni hissiy idrok etishga qaratilgan noaniqlik printsipligini she'rda Po tomonidan o'quvchiga hissiy ta'sir yaratish uchun ishlatilgan, bu she'rni yaratishda muallif tomonidan belgilanadigan "effekt"dir. Symbolistlar orasida she'riy asarlarning bunday sifati keyinchalik taklif deb nomlanadi.

Simvolizm asosan xorijiy, birinchi navbatda fransuz simvolizmi ta'siri ostida shakllangan. G'arbda ushbu tendentsiyaning rivojlanishi duyoda ramziylikning ko'plab o'ziga xos xususiyatlarini oldindan belgilab berdi. Ramziylik, adabiyot va san'atdagi hodisa sifatida, XIX asrning ikkinchi yarmida Fransiyada paydo bo'ldi va G'arbiy Evropaning ko'plab mamlakatlarida tarqaldi; uning shakllanishiga estetik va ijtimoiy old shartlar yordam berdi.

Ijtimoiy beqarorlik ijtimoiy-siyosiy vaziyatni o'z ichiga oladi. 19-asrning o'rtalari va ikkinchi yarmining olimlari sivilizatsiya inqirozi va yaqinlashib kelayotgan apokalipsisni muhokama qilar ekan, jamiyat rivojlanishning boshi berk ko'chaga kirgani aniq edi. Ijtimoiy aks ettirish san'atning turli sohalarida rassomlari, birinchi navbatda shoir va yozuvchilar ijodida aks etdi. Ijodiy odam bu ochko'z va adolatsiz dunyoda o'zining o'lik mavqeini his qiladi, Evropaning ba'zi shoirlarining lirikasida dekadent motivlar paydo bo'la boshlaydi (S.Bodler, T. Go'te, P.Verlen va boshqalar).

"Simvolizm" va "dekadensiya" tushunchalarini farqlash kerak, ular bir xil emas: "Dekadensiya - XIX-XX asr oxirlarida G'arb va rus madaniyati hodisalarining umumiy nomi, ular uchun "asr oxiri" mifologizatsiyasi global inqiroz, qadriyatlarni qayta

⁵ Пайман А. История русского символизма. – Москва, 1998. – С. 14.

⁶ Poe E. A. Tale-Writing - Nathaniel Hawthorne // Op. cit.. - P. 148.

baholash, "ajralishlar va umidlar" davri sifatida xarakterlidir (FR. fin de siecle). Shu ma'noda, dekadensiya noaniq bo'lib, aksincha, pasayish va degeneratsiyaning so'zma-so'z belgisi emas, balki madaniyatning chuqur o'zgarishi, o'tish davri ramzi hisoblanadi.⁷ Simvolizm, naturalizm, impressionizm va Neo-romantizm bilan bir qatorda, dekadensiya bilan mafkuraviy va estetik aloqada.

Dekadensiya, ramziylik kabi, turli mamlakatlarda turli davrlarda rivojlangan. Fransiyada jamiyatdagi va san'at vakillari orasida dekadent kayfiyat Evropaning boshqa mamlakatlariga, AQSh va Rossiyaga qaraganda estetik dasturga aylandi. "Dekadensiya" atamasining o'zi "simvolizm" atamasidan ancha oldin paydo bo'lgan: frantsuz D.Nizar o'zining "lotin dekadensiya shoirlarining axloqi va tanqidiga oid tadqiqotlar" (1834) tanqidiy asarida kech davr qadimiy she'riyatining umumiyligi va romantiklar ijodiga ishora qildi. Ikki yildan so'ng yozilgan va V.Gyugo ijodiga bag'ishlangan maqolada Nizar dekadensiyaning asosiy xususiyatlarini ta'kidlaydi: haddan tashqari tavsifiylik, tafsilotlarning ortiqcha bo'lishi, xayolotning ongga ustunligidir⁸.

Teofil Go'te o'zining do'sti - shoir Charlz Bodler asaridagi dekadensiya namoyonlarini sof san'at nazariyasi nuqtai nazaridan aniqlaydi va sharhlaydi: "bu "dekadensiya uslubi" tilning oxirgi so'zidir hamma narsani ifoda etish uchun berilgan va haddan tashqari, mubolag'a. ... "Klassik uslub" dan farqli o'laroq, bu noaniqliklarga va ularning soyalarida imkon beradi... xurofot mikroblari harakatlanmoqda... dahshatli tushlar... va qalbning eng chuqur va eng past chuqurliklarida eng qorong'i, shaklsiz va noaniq dahshatli narsalarni yashiradigan hamma narsa"⁹. "Sog'inch" (1883) she'rida P. Verlenning "la'natlangan shoir" ni Rim imperiyasining tanazzul shoiri bilan solishtirganidan keyin dekadensiya adabiy haqiqatga aylanadi va J. K. Gyuysmans "aksincha" romanida (1884) bosh qahramonning dekadent obrazini yaratadi (des Essents).

Dekadensiyaning asosiy nazariyotchisi F.Nitsshe deb hisoblanishi mumkin; "Vagner voqeasi" (1888) asarida uning o'zi dekadensiyaning o'z ishining Markaziy mavzusi deb ataydi. Nitsshe yangi hayot uchun madaniy va ijtimoiy stereotiplardan voz kechishni taklif qiladi va ikkiyuzlamachilik va shartsiz mavjudlikni himoya qiladi.¹⁰

Zamonaviy dunyo inqiroziga bunday munosabat bu pozitsiyani degeneratsiyaga to'g'ridan-to'g'ri yo'l sifatida faol ravishda qoralaydigan tanqidchilarning javob to'loqini keltirib chiqaradi. Maks Nordauning "degeneratsiya" asaridagi shunday ta'kidlaydi: "bu buzg'unchi ta'sirni boshdan kechirgan rassomlarning ismlarini chaqiradi, lekin muallifning fikricha, eng yomoni, bu yozuvchilar, bastakorlar,

⁷ Гаспаров М.Л. Декаданс//Литературная энциклопедия терминов и понятий. – М., 2001. – С. 203.

⁸ Гаспаров М.Л. Декаданс//Литературная энциклопедия терминов и понятий. – С. 205.

⁹ Бодлер Ш. «Цветы зла» и стихотворения в прозе в переводе Элліса. – Томск, 1993. – С. 18.

¹⁰ Ницше Ф. Соч.: В 2 т. – М., 1990. Т. 2. – С. 230.

rassomlarning barchasi o'z asarlari bilan oddiy odamlarning zaif ongini buzadi. Nordau senzura komissiyasini yaratishga chaqiradi, bu "degeneratsiyalar" ijodkorligi mahsulotlariga keng jamoatchilikka ruxsat bermaydi"¹¹. Dekadentsiyani dekadent yo'l sifatida ko'rish mutlaqo to'g'ri emas. Haqiqatdan uzoqlashish ushbu motivlardan foydalangan mualliflar uchun zamonaviy dunyoning nomukammalligiga qarshi o'ziga xos norozilik edi.

Dekadentsiyaning paydo bo'lishi va ko'proq simvolizmning estetik shartlari she'riy tilni yangilash muammosi bilan bog'liq edi. Fransiyada symbolist shoirlar J. Moreasning "adabiy manifest" maqolasi chiqqandan keyin shunday nomlangan. Simvolizm" birinchi navbatda, estetik vazifalarni o'z oldiga qo'yadi. "Simvolizm Manifesti" da Moreas "dekadensiya" so'zi eskirgan va eskirganligini ta'kidlaydi; ushbu dasturiy maqolaning chiqarilishi bilan san'atdagi simvolizm yo'nalishi rasmiylashtirildi. Birinchi ommaviy harakat 1886 yilda nashr etilgan. turli mualliflarning sakkizta sonetidan iborat Vagnerga bag'ishlanish ("Verlenning" parsifal", Mallarmega" bag'ishlanish " va boshqalar). 1887 yilda simvolistlar o'z yo'nalishini nazariy tushunishni boshlaydilar (T. Vizeva "janob Mallarmening ramziyligi"; M. Meterlink "simvolizm"), simvolizm ustasi S. Mallarme tomonidan tan olingan, uning ishida simvolistlar usulning timsolini ko'rishadi. 1891 yilda ramziylikning estetik kontsepsiyasi Remi De Gurmon va Anri de Rainier tufayli shakllantirildi.

Umuman olganda, ramziylik san'atni ramzlar orqali yuqori qonuniyatlarni anglash sifatida tushunish bilan tavsiflanadi, ya'ni ramziylikning mohiyati g'oyaviy va estetik birlikni anglatadi; simvolizm she'riyati o'z texnikasi va tilning kontseptual ishlatilishi tufayli musiqiy; simvolistlar romantiklardan keyin she'riyatga yuqori sohalar va haqiqiy dunyo o'rtasida vositachi rolini berishdi; ushbu yo'nalish uchun, shuningdek, ramziylik she'riyati romantizm o'tgan asrlar san'atida o'xshashliklarni izlash bilan tavsiflanadi. Shunday qilib, avvalgi barcha yo'nalishlarning ramziylikka eng muhim ta'siri romantizm edi. Romantizm ramziylikni anglatuvchi xususiyatlar kuzatiladi: S. Kolridj uchun she'riyat narsalarning yashirin ma'nosini anglash vositasidir, Novalis uchun tabiat ramzdir. Bodlarning yozishmalar nazariyasi ko'p jihatdan nemis romantizmining g'oyalariga, xususan, Xofmanning ishiga mos keladi, ammo fransuz shoiri Edgar Poning asarida san'at haqidagi g'oyalarini yanada to'liq va aniqroq taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бодлер Ш. Жизнь и творчество Эдгара По // Искусственный рай / сост. М. Осадченко. - М., 1997. - С. 27.
2. См. подробнее об истории с фальсификацией Грисуолдом фактов творческой и

¹¹ Нордау М. Вырождение. - М., 1995. - С. 188.

жизненной биографии Э. По: Campbell'К. The Poe - Griswold Controversy // Op. cit. - P. 63 - 98.

3. Аверинцев С.С. Символ // Литературная энциклопедия терминов и понятий. - С. 976.
4. Шеллинг В.Ф. Философия искусства. - М., 1999. - С. 114.
5. Пайман А. История русского символизма. – Москва, 1998. - С. 14.
6. Poe E. A. Tale-Writing - Nathaniel Hawthorne // Op. cit.. - P. 148.
7. Гаспаров М.Л. Декаданс//Литературная энциклопедия терминов и понятий. – М., 2001. - С. 203.
8. Гаспаров М.Л. Декаданс//Литературная энциклопедия терминов и понятий. - С. 205.
9. Бодлер Ш. «Цветы зла» и стихотворения в прозе в переводе Эллиса. - Томск, 1993. - С. 18.
10. Ницше Ф. Соч.: В 2 т. - М., 1990. Т. 2. - С. 230.
11. Нордау М. Вырождение. - М., 1995. - С. 188.